

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri ^{1*}**Özlem KILINÇÇEKER**

Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ozkilincceker@adiyaman.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0505-3649>

Öz

Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) Türk Tarihinde önemli role sahiptir. Türk Devlet geleneğine uygun olarak yönetilen Büyük Selçuklu Devleti'nde temeli "Türk Hakimiyet Telakkisi 'ne" dayalı olarak birçok taht mücadelesine rastlanır. Bazen, kötü olaylara sahne olan bu mücadeleler, devlet içerisinde çeşitli problemler ortaya çıkarmıştır. Özellikle, Selçuklu sultanı olan Melikşah'ın ölümünden sonra, şehzadeler arasında başlayan taht mücadeleleriyle, bir "Fetret Devri" yaşanmıştır. Yaşanan bu mücadeleler devletin geleceğinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte, önemli sultanlardan biri Melikşah'ın oğlu Beryaruk'tur. Berkyaruk 1092-1104 yılları arasındaki bu taht mücadelelerinde önemli bir figürdür. Berkyaruk tahtta hak sahibi olan birçok kişi ile savaşmıştır. Berkyaruk'tan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağılmıştır. Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadelelerinin üçüncü dönemi olan Berkyaruk zamanında yaşanan mücadeleler siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplere dayalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu, Berkyaruk, Taht Mücadeleleri, Fetret Devri.

Sultanate Struggles During the Period of Great Seljuk Sultan Berkyaruk**Abstract**

The Great Seljuk State (1038-1157) has an important role in Turkish History. Many throne struggles were encountered in the Great Seljuk State, which was governed in accordance with the Turkish State tradition, based on "Turkish

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 22.02.2021 / 18.04.2021

* Bu makale "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Hanedan Mücadeleleri (1040-1157)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Künye Bilgisi: Kılınççeker, Ö. (2021). Büyük Selçuklu sultanı Berkyaruk dönemi saltanat mücadeleleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 606-629. DOI: 10.33437/ksusbd.885071

Sovereignty Conception". Sometimes these struggles, which are the scene of bad events, have created various problems within the state. Especially, after the death of the Seljuk sultan Melikşah, with the throne struggles between princes, a "Interregnum Period" was experienced. These struggles have had an important impact on the future of the state. During this period, one of the important sultans is Beryaruk, son of Melikşah. Berkyaruk is an important figure in these throne struggles between 1092-1104. Berkyaruk fought many people who were entitled to the throne. After Berkyaruk, the Great Seljuk Empire collapsed. In this study, the struggles in Berkyaruk period, which is the third period of the struggle for the throne in the Great Seljuk State, are discussed based on political, economic and social reasons.

Keywords: Great Seljuk, Berkyaruk, Throne Struggles, Interregnum Period.

GİRİŞ

XI. yüzyıl Ortadoğu siyasi coğrafyasını Büyük Selçuklular, Bizans İmparatorluğu ve Büveyhoğulları oluşturmaktaydı. Bu büyük devletlerden başka İran, Kuzey Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de irili ufaklı pek çok küçük emirlikler de vardır. Ancak bu emirlikler büyük devletlerin vassalı durumundaydılar. XI. yüzyılın sonlarına doğru Çin sınırından Akdeniz'e kadar geniş bir bölgede hakimiyet kurmuş olan Büyük Selçuklu Devleti adını kurucusu Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuk Bey'den almıştır. Bundan dolayı kaynaklarda Selçuklulara "Selçukiyan, Selçukiyye Salacike" de denilmektedir. Ancak bu okunuş şekillerinden en çok "Selçuk" telaffuzu kabul görmüştür (Alptekin, 1994: 95). Selçuk Bey, Oğuz Yabgusu'nun bir komutanı olan babası Dukak Bey'in ölümü üzerine aynı göreve getirilmiştir. Bir rivayete göre Oğuz Yabgusu'nun Selçuk Bey'e olan ilgisi devlet erkânı üzerinde kıskançlık yaratmıştır. Bu devlet adamları ve Yabgu'nun karısının etkisiyle Oğuz Yabgusu ile arası bozulmuş ve Cend'e göç etmek zorunda kalmıştır (el-Hüseyni, 1999: 1; Ahmed b. Mahmud, 1977: 3). Bu bölgeye yerleşen Selçuk Bey aynı zamanda 960' lı yıllarda İslamiyet'i kabul etmiş ve yeni bir örgütlenmeye gitmiştir. Ardından Oğuz Yabgusuna karşı Cihad başlatmıştır. Bir süre sonra da Cend bölgesinde Yabgu'nun hâkimiyetine son vererek bağımsız bir yönetim kurmuştur. Karahanlılar ile Samanoğulları arasındaki savaşta Karahanlılar'ın safında yer alan Selçuk Bey onların savaşı kazanmalarında da önemli bir rol oynamıştır. Bundan dolayı da Müslüman halk arasında büyük bir itibar kazanmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 361-362). Selçuk Bey'in, birinci elden kaynaklarda, Mikail, Arslan, Musa, Yusuf ve Yunus adlarında dört veya beş oğlu dair bilgiler vardır (Kafesoğlu, 2010: 117-118). Çocuklarından oğlu Mikail genç yaşta savaş sonrasında ölünce çocukları Çağrı ve Tuğrul Beylerin bakımı dedesi Selçuk Bey'e kalmıştır. XI. yüzyılın

başlarında Selçuk Bey'in 100 yaşın üzerinde iken ölümü üzerine delikanlılık çağındaki Tuğrul ve Çağrı Beyler de devlet kademesinde görev almışlardır. Selçuk Bey'in ölümünden sonra Selçukoğullarının lideri olan Arslan Yabgu'nun 1025 yılında Gazneli Mahmut tarafından esir edilip ölünceye kadar da tutsaklığın sürmesi dolayısıyla Çağrı Bey ile Tuğrul Bey'in liderlik vasıfları gelişmiştir. Buna kanıt Çağrı Bey'in komutasında 1016- 1021 yılları arasında gerçekleştirilen Doğu Anadolu seferi gösterilir (Urfalı Mateos, 1987: 48; Alptekin, 1994: 98). Çağrı Bey Horasan, Rey ve Azerbaycan yolunu takip ederek Van bölgesindeki Vaspurakan Krallığı topraklarına girmiştir. Bir keşif mahiyetinde olan bu akınları sonrası Selçukoğullarına yeni hedefler gösteren Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e Selçukluların bu bölgelere doğru gelebileceklerini ve buralarda kendilerine karşı koyabilecek bir gücün olmadığını söylemiştir (İbnü'l Esir, 1987: 361-362; Sevim ve Merçil, 1995: 19)). Daha sonra Selçuk Bey'in ölümü üzerine yerine geçmiş olan amcaları Arslan Yabgu'nun 1025 yılında Gazneli Mahmut tarafından esir edilmesi ve onun bu esirlikten ölmesi Tuğrul ve Çağrı Beylerin yıldızının parlamasına vesile olmuştur (Alptekin, 1994: 98). Selçuklular bu bölgede ele geçirdikleri topraklar sayesinde Gaznelilere komşu olmuşlardır. Bu komşuluk 1035'ten sonra aralarında bir dizi savaşa sebebiyet de vermiştir. Böylece Selçuklular 1038'de kazandıkları Talhap savaşıyla Horasan bölgesine hâkim olup bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Tuğrul Bey "Sultan", Çağrı Bey ise Melik" unvanını almıştır. Ancak Gazneliler yeni bir ordu toparlayarak 1040 yılında Dandanakan'da Selçukluların karşısına çıkmışlardır. Selçukluların zaferiyle sonuçlanan bu savaştan sonra Selçuklu Devleti resmen kurulmuştur (İbnü'l Esir, 1987: 367; Yınanç, 1944: 40; Sevim, 1993: 49; Merçil, 1989: 10)

Doğu Anadolu'ya doğru bir yayılma politikası izleyen Tuğrul Bey ilk olarak 1048 Hasankale Zaferi ile bazı Türkmen gruplarını bu bölgeye yerleştirmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 414-415; Köymen, 1976: 56). Kendisinin bizzat katıldığı ikinci sefer 1054 yılında gerçekleşmiş ve kışın yaklaşması üzerine de yarım kalmıştır. Bundan sonra Tuğrul Bey Abbasi halifesinin isteği üzerine Bağdat'a hâkim olan Şii Büveyhoğullarına karşı bir sefer düzenlemiştir. 1055 yapılan bu sefer sonunda Büveyhoğulları yıkılmış Sunni İslam'ın merkezi olan Bağdat'ta Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Halife, Tuğrul Bey'e Hilat giydiren, değerli taşlarla süslü altın kılıç kuşatarak, "Dinin Temeli ve Halifenin Ortağı", "Doğunun ve Batının sultanı", "Dinin Direği" unvanlarını vermiştir. Böylece Selçuklular İslamiyet'i kabullerinden kısa bir süre sonra İslam dininin hamiliğini de üstlenmişlerdir (İbnü'l Esir, 1987: 480-481; el- Bundari, 1999: 16). Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümü üzerine yerine oğlu olmadığı için kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alparslan Sultan olmuştur (Köymen 1995: 44-45). Alparslan kısa süren saltanatına rağmen (1063-1072) Selçukluların gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuştur. İlk seferini Kafkasya'ya ve Doğu Anadolu'ya yapan Sultan Alparslan, Gürcistan ve Bagrat Hanedanı'nın Merkezi Ani'yi 1064 de almıştır. Daha sonra 1070 yılında Şiiliğe son vermesi için davet edildiği Suriye ve Mısır

seferine çıkmıştır. Ancak Bizans ordusunun Erzurum'a doğru ilerlemekte olduğunu haber alınca geri dönmek zorunda kalmıştır. 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te yapılan savaşı Alparslan kazanmıştır. "Malazgirt Zaferi" olarak Türk Tarihine geçen bu savaş sonrasında, Türkler Anadolu'daki varlıklarını pekiştirmiş ve bu bölgeyi yeni yurtları olarak kabul etmişlerdir. Ancak Alparslan çıktığı Türkistan seferi sırasında 43 yaşında iken bir kale muhafızı tarafından 25 Kasım 1072 tarihinde öldürülmüştür (Turan, 1999: 23; 27Alptekin, 1994: 128). Yerine 18 yaşındaki oğlu Melikşah (1072-1092) geçmiştir. Melikşah bir taraftan iç isyanlarla uğraşırken diğer yandan da yeni fetihlere girişmiştir. Büyük Selçuklular en büyük sınırlarına bu dönemde ulaşmışlardır. Çin Seddi'nden Akdeniz'e kadar olan bölgeler Melikşah'ın hâkimiyetini kabul etmiştir. Ancak İslam dünyasında tehdit eden rafizi mezheplerden Batınilik (İsmailye) Sultan'ın sonunu hazırlamıştır. Önce veziri Nizamülmülk, daha sonra da Melikşah'ın kendisi zehirlenerek öldürülmesiyle Büyük Selçuklu Devleti Fetret Devri'ne girmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 181 Urfalı Mateos; 178; Bayındır, 2019: 410). Sultan Melikşah ölümünden sonra yerine varis olarak Berkıaruk'u tayin etmiştir. Arkasında oldukça büyük ve güçlü bir devlet ve dört oğul bırakmıştır. Ancak Sultan Melikşah'ın ölümü kardeşleri ve oğullarını arasında yaşanan birçok taht mücadelelerinin başlangıcı olmuştur (Bayındır, 2019: 410-411).

Sultan Melikşah'ın oğlu Berkıaruk, Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan "Fetret Devri" diye adlandırılan dönemin en önemli sultanlarından. Sultan Berkıaruk bu dönemde birden çok taht iddiacısına karşı mücadele etmiştir. Sultan Berkıaruk zamanında yaklaşık on bir yıl süren bu taht kavgaları devlet teşkilatının bozulmasına sebep olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nde daha önce yaşanan taht mücadelelerine göre bu dönemde yaşanan bu taht mücadelelerinin sahası daha geniş ve uzun sürelidir. Aynı zamanda birden fazla taht mücadelesi aynı zamanda yaşanmıştır. Öyle ki Sulatan Berkıaruk döneminde son mücadelenin çok uzaması beraberinde barış anlaşmalarını da ilk defa gündeme getirmiştir. Bu mücadelelerde Türk komutanları arasındaki nüfuz kavgaları, komutanlarının menfaatleri için sık sık saf değiştirmeleri de yaşana bir gerçektir (Köymen, 1993: 79, 95).

Berkıaruk Dönemindeki Saltanat Mücadeleleri

Melikşah kendi ölümü sonrası yerine veliaht olarak çok sevdiği şehzadesi Ahmed'i tayin etmiştir. Ancak Ahmed'in erken yaşta ölümü üzerine, veziri Nizamülmülk'ün tavsiyeleri ile Melikşah dört oğlunun en büyüğü olan Muharrem 474'de (Haziran 1081) İsfahan'da Zübeyde Hatun'dan (Melikşah'ın amcasının kızı) doğan oğlu Berkıaruk'u veliaht tayin etmiştir (el- Aksarayî, 1943: 116; Kafesoğlu, 1953: 201; Zettersteen, 1997: 556). Ancak Sultan Melikşah'ın karısı Terken (Türkan) Hatun ve Halife el-Muktedî Billah'ın iş birliği neticesinde öldürülmesinden sonra, Büyük Selçuklu Devleti uzun süren taht kavgalarına

maruz kalmıştır (Anonim Selçukname, 1952: 11; Kafesoğlu, 1997C:372-373). Babasının öldüğü günlerde on üç, on dört yaşlarında İsfahan'da bulunan veliaht Berkyaruk üvey annesi Terken Hatun'un 480 Sefer ayında (Mayıs- Haziran 1087)'de doğan henüz beş yaşında olan oğlu Mahmud'u sultan ilan ettirebilmek için pek çok siyasi entrikalarına maruz kalmıştır. Bu bağlamda Berkyaruk'un sultanlığında, Terken Hatun'un yaptığı taht kavgası önemli bir yer tutar (İbn Kesir, 1987: 267; Kafesoğlu, 1997A: 672; Bayındır, 2017A: 34).

Berkyaruk-Mahmut Mücadelesi

Terken Hatun daha Melikşah'ın sağlığında devlet işlerine ve devlet hazinesine hâkim idi. Melikşah Bağdat'ta öldüğü zaman yanında olan henüz beş yaşındaki oğlu Mahmud'dan başka bir çocuğu yoktu. Mamud'un annesi Terken Hatun oğlunu Selçuklu tahtına geçirmek istiyordu. Bundan dolayı Sultan'ın ölüm haberini herkesten gizlemiş, kendisine bağlı emirlere gizlice haber göndererek onlardan oğlu Mahmud'u desteklemelerini istemiştir. Bununla da kalmayarak onlara hazineden paralar dağıtmış ve Mahmud için bağlılık yemini ettirmiştir. Aynı zamanda Musul valisi Kürboğa'yı Melikşah'ın mührü ile İsfahan'a göndererek, İsfahan kalesini de ele geçirmiştir. (İbn-Kesir, 1987: 184, 273; el-Bundarı, 1999: 84; Kafesoğlu, 1997B: 333)².

Bu süreçte Selçuklu askerleri üç sebepten dolayı ona yardım etmeyi düşünmüşlerdir.

1. Terken Hatunun devlet işlerine hâkim olması ve askerlere ihsanda bulunarak oğlunu sultan yapmak istemesi,
2. Terken Hatun'un Türk Padişah Efrasiyab (İran kralı Feridun'un soyundan)neslinden olması,
3. Bütün servete sahip olması ve bunu askerlere dağıtmasından dolayıdır (el-Hüseynî, 1999: 52; el- Bundari, 1999: 83; Turan, 1998: 217, 228).

Bu gücünün yanında Terken Hatun, oğlu Mahmud adına hutbe okutması için de Halife el- Muktedî'ye başvurmuştur. Ancak Halife Mahmut'un yaşının küçük olmasından dolayı saltanatın caiz olmayacağını söyleyerek bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartları bir mektupla Terken Hatun'a bildirmiştir. Buna göre; saltanata ismen Mahmud sahip olacak ancak hutbe Halife adına okutulacaktır. Ordu komutanlığı, ülke ve halkın idaresi Emir Üner'e ait olacak ve emirler Tacülmülk tarafından belirlenecektir. Bu mektubu alan Terken Hatun İmam-ı

² İbn Kesir kitabında Mamud'un annesini Zübeyde Hatun olarak verir. Bu bilgi orijinal metin ve çeviride de yanlış olarak verilmiştir. Annesi Karahanlı soyundan gelen Terken Hatundur.

Gazzalı'den de aynı cevabı alması üzerine, Halifenin şartlarını kabul ederek, Mekke ve Medine dahil olmak üzere bütün ülkede 22 Şevval 485 (25 Kasım 1092) cuma günü Mahmud adına hutbe okutarak “Nasıru'd-Dünya ve'd-Din” lakabı verildi (İbnü'l Esir, 1987: 184; er- Ravendi, 1999: 136; İbn- Kesir, 1995: 278; Ebû'l-Ferec, 1987: 334; Ahmet b. Mahmud, 1999: 30; Köymen, 1993: 72;). Terken Hatun daha sonra Berkıaruk'u Mahmud' a karşı tehlike olarak gördüğü için İsfahan'da onu adamlarına tevkif ettirdikten sonra İsfahan'a doğru yola çıkmıştır. Tam bu sırada Melikşah'ın ölümünün ortaya çıkması üzerine Nizamülmülk'ün adamları İsfahan'da silah depolarını yağmalayarak şehirde hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Berkıaruk'u hapisten çıkararak, adına Rey'de hutbe okutarak, hükümdar ilan etmişlerdir (İbnü'l Esir, 1987: 184; Ebû'l-Ferec, 1987: 334;). Rey şehrinin reisi Ebu Müslim de kıymetli taşlarla işli tacı Berkıaruk'a takarak 20 bin kişiyi onun emrine vermiştir (İbnü'l Esir, 1987: 184; Ebû'l-Ferec, 1987: 334). Ancak Berkıaruk'un annesi Zübeyde Hatun Terken Hatun'un oğluna kötülük yapmasından endişe etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Terken Hatun oğlu Mahmud ile birlikte İsfahan'a gelmiştir. Askerlerine komutan olarak Tacülmülk'ü tayin eden Terken Hatun onu Kürboğa ile birlikte Berkıaruk'un üzerine göndermiştir (Anonim Selçukname, 1952: 11; er-Ravendi, 1999: 137; el-Bundarı, 1999: 86;) Rey'de bulunan Berkıaruk'un yanında ise Nizamülmülk'ün adamlarından Erkuş ve birçok emir vardır. Bu mücadele aynı zamanda Nizamülmülk ve Tacülmülk arasındaki bir mücadele olarak görülür çünkü o zamanlar Tacülmülk, Nizamülmülk'ün katili olarak anılıyordu (el-Bundarı, 1999: 84; Köymen, 1993:73).

Berkıaruk ve Tacülmülk'ün askerleri 10 Zilhicce 486 (11 Ocak 1093) tarihinde Berucerd yakınlarında karşılaşmıştır. Savaş sırasında Tacülmülk'ün yanında yer alan Emir Yelberd Gümüştekin Candar ile diğer bazı kumandanlar ve emirler savaş sırasında Berkıaruk'un tarafına geçmişlerdir. Savaş sonunda Terken Hatun'un ordusu mağlup olup İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 185; Ebû'l-Ferec, 1987: 334; Kafesoğlu, 1997C: 373). er-Ravendi bu karşılaşmanın tarihini Zilhicce 485 olarak vermektedir. (er-Ravendi 1999: 138) Daha sonra 16 Zilhicce 486 (17 Ocak 1093) tarihinde Berkıaruk kendisine tabi Nizamülmülk'e bağlı askerlerce İsfahan'ı kuşatmıştır. Berkıaruk bu arada kabiliyetli bir kişiliğe sahip olan Tacülmülk'ü kendi saflarına katmak istemişse de Nizamülmülk'ün intikamını almak isteyen adamları onu öldürmüşlerdir. Böylece İsfahan'daki kuşatma da kaldırılmıştır (İbnü'l Esir, 1987:186; İbnü'l-İbrî, 1890: 338; Köymen, 1993: 73). Bu sırada Terken Hatun oğlu Mahmud ile Bağdat'tan İsfahan'a gelerek, kapıları kapattırıştır. Askerlere hazineler bağışlayarak Berkıaruk'a karşı mücadele yapmaya çalışmıştır. Ancak başarılı olamayınca Berkıaruk'a şehrin civarından uzaklaşması için 500 bin dinar vermeyi teklif ederek, tehlikeyi bertaraf etmek istemiştir. Aynı zamanda Terken Hatun Berkıaruk'a karşı yeni güçler aramış, Azerbaycan Emir'i Yakutiye oğlu İsmail (Çağrı Bey'in torunu) ile evlenmek vadiyle iş birliği yapmıştır (İbnü'l Esir,

1987: 190-191; Sevim, 1983:138). Berkyaruk'un dayısı İsmail'in Terken Hatun'la evlenmesini hoş karşılamayan bir kısım askerleri onun tarafına geçmiştir. Bu da dayısının gücünün azalmasına ve Kereç yakınlarında (486/1093) aralarında çıkan savaşı kaybetmesine sebep olmuştur. Fakat daha sonra dayısı kendi isteğiyle Berkyaruk'un tarafına geçmiştir. Böylece İsfahan'da Mahmud'dan sonra Berkyaruk adına hutbe okunmuştur. Bunun üzerine dayısı kardeşi Zübeyde Hatun'un yanına gitmiştir. Ancak dayısı İsmail bir sohbet sırasında Bozan, Aksungur ve Gümüştekin Candar'a saltanatı ele geçirmek istediğini söylemesi üzerine bu fikrinden dolayı 486 Şaban ayında (Ağustos-Eylül 1093) öldürülmüştür (İbnü'l Esir, 1987: X, 190-191; Alptekin, 1992:143).

Berkyaruk -Tutuş Mücadelesi

Berkyaruk'un karşısına Terken Hatun ve Mahmud'u ikinci plana düşüren yeni bir taht iddialısı olarak amcası Tutuş çıkmıştır. Bu dönemde resmi olarak Sultan Mahmud'dur. Terken Hatun bu sefer Suriye'de sultanlığını ilan etmiş olan Melikşah'ın kardeşi Tacüddevele Tutuş'a evlenme teklif etmiştir. Bunu üzerine Tutuş, Halep Valisi Kâsımüddevele Aksungur'a Antakya Valisi Yağısıyan'a ve Urfa Valisi Bozan'a birer mektup gönderip onlardan yardım istemiştir. Sultanlığını kardeşinin ölümü üzerine ilan ettiğini ve onlardan itaat beklediğini belirtmiştir. Daha sonra Tutuş, Rahbe, Musul, Nusaybin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka yı ele geçirip kendi adına hutbe okutmuştur (Urfalı Mateos, 1987: 181-182; Sevim, 1983: 144; Özaydın, 1992: 515).

Aksungur, Tutuş ile arası iyi olmasına rağmen taht kavgalarını bitirebilmek düşüncesiyle Yağısıyan ve Bozan'a da ona itaat etmelerini söylemiştir. Onlar da bu tavsiye üzerine buldukları şehirlerde Tutuş adına hutbe okutarak, Rahbe üzerine yürüyerek Şubat 1093'te burayı ele geçirmişlerdir. Nusaybin'i zorla da olsa ele geçiren Tutuş sultanlığını bu yıl teyit etmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 184; Anonim Selçukname, 1952: 11; Sevim, 1983 144; Alptekin, 1992: 144). Tutuş önce Nusaybin'i daha sonra da Musul'u ele geçirerek, Diyarbakır üzerine yürümüştür. Bu bölgeyi zapt ettikten sonra Azerbaycan'a doğru ilerlemiştir. Bu sırada Berkyaruk ise Azerbaycan bölgesinde Hemedan civarını alarak amcasına karşı tahtı ele geçirmek için mücadele başlatmıştır. Berkyaruk'un tahta geçmek için başlattığı bu mücadelesine ilk destek Aksungur'dan gelmiştir. Aksungur Bozan'a: *"Biz bu adama (Tutuş'a) efendimizin (Melikşah'ın) çocuklarının neler yaptığını görmek ve beklemek maksadıyla itaat arz ettik. Şimdi ise Sultan'ın oğlu (Berkyaruk) taht iddiasıyla ortaya çıktı. Biz şimdi onun safına geçmek istiyoruz"* demiştir (İbnü'l Esir, 1987: 190). Böylece emirler bu hususta anlaşıp Tutuş'un yanından ayrılarak Berkyaruk'un safına geçmişlerdir. Bunun üzerine Tutuş Azerbaycan seferini tamamlayamadan Zilkade 486'da (Kasım-Aralık 1093) Dımaşk'a dönmek zorunda kalmıştır (Ahmet b. Mahmud, 1977: 32; Sevim, 1990: 80-90). Berkyaruk'un isteği üzerine 10 Muharrem 487 (30 Ocak 1094) cuma

günü Halife el Muktedî Biemrillah onun adına Bağdat'ta hutbe okutmuş, "Rükneddin" lakabı verilmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 195; el-Azımî, 1988: 28). Bundan kısa bir süre sonra el- Muktedî'nin vefatı üzerine el-Muhtazir Billah Halife olmuştur. 486 yılı sonlarında Bağdat'a gelmiş olan Berkyaruk 487 Rebiülevvel ayına (21 Mart 1094) kadar burada kaldıktan sonra Musul'a gitmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 195; el-Azımî,1988:28; Anonim Selçukname, 1952:12). Bu sırada Tutuş Azerbaycan'dan mağlup olarak geri döndükten sonra, çok sayıda asker toplayarak saltanatı ele geçirmek amacıyla Dımaşk'tan Halep'e doğru hareket etmiştir. Tutuş'u yakından tanıyan bu iki kuvvetli komutan Aksungur ve Bozan Sultan Berkyaruk'a amcasına saldırması gerektiğini yoksa onun tahtı ele geçirebileceğini söyleyerek uyarılmışlardır. Bunun üzerine Tutuş Deylemli ve Horasanlı askerlerden oluşan atlı ve yaya 6 bin kişilik bir orduyla, Aksungur Bozan ve Kürboğa'nın birleşerek oluşturduğu orduyla, Tell-Sultan mevkiinde ki Nehr Sebin'de karşı karşıya gelmişlerdir. Ordusu bozulan Aksungur esir edilmiştir. Tutuş Aksungur'a: *"Eğer sen beni mağlup etseydin ne yapardın? diye sormuştur. O da "öldürürdüm" cevabını verince Tutuş "Ben senin bana vermek istediğin cezayı sana veriyorum" diyerek 9 Rebiülahir 487'de (28 Nisan 1094) öldürmüştür (İbnü'l Esir, 1987: 197 Ahmet b. Mahmud, 1977: 33-34; Köymen, 1993: 74-75). Emir Bozan ve Emir Kürboğa Tutuş'a karşı mücadele etmişlerse de başarılı olamamışlar ve onlarda esir düşmüşlerdir. Bozan'ın başı kesilerek Berkyaruk'a gönderilirken, Kürbaoğa ise kardeşi ile birlikte hapse atılmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 197-198; Urfalı Mateos, 1987: 182-183; Sevim, 1981: 113). Bu başarısı üzerine Harran, Suruc ve Urfalı'yı zapt eden Tutuş, el-Cezire bölgesine hâkim olmuştur. Daha sonra Tutuş'un adamlarından Emir Yakup b. Abak karargâhtan ayrılarak Erbil civarında olan Berkyaruk'a bir baskın düzenleyerek onu yenmiştir. Sultan Berkyaruk'ta buradan yanında olan az bir orduyla İsfahan'a gitmiştir. (Sevim, "Tutuş", 1997: 136). İsfahan önlerine gelen Sultan Berkyaruk yanındaki komutanlar Emir Porsuk ve Gümüş Tegin el Candar'ın şehre girmesine müsaade edilmemişlerse de daha sonra burada bulunan Mahmud'un emirleri tarafından yakalanıp hapsedilmişlerdir. Ancak çocuk yaşta olan Mahmud'un o günlerde çiçek hastalığına yakalanması üzerine Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekten vazgeçilerek, sonuç beklemeye başlanmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 197; Göksu, 2019: 187). Hatta İbni Tilmiz onlara: *"Melik Mahmud şu anda çiçek hastalığına yakalanmış bulunuyor, kurtulacağına benzemiyor. Görüyorum ki siz Tutuş'un hükümdar olmasını istemiyorsunuz. O halde Berkyaruk'un gözlerine mil çekmeyiniz. Eğer Mahmud ölürse onu sultan yaparsınız eğer Mahmud hastalıktan kurtulursa Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekte takdir sizindir"* diyerek Berkyaruk'un tarafını tutmuştur. Sultan Berkyaruk'u mağlup ettikten sonra Hemedan'a giden Tutuş daha sonra onun hastalığını duyunca İsfahan'a yürümüştür (Sevim 1997: 136). Buradan Bağdat'a gitmeyi düşünen Tutuş, Ahlat üzerinden tamamıyla ele geçirdiği Azerbaycan'a giderek, daha önce kendisi ile bir mektupla evlenmek isteyen Terken Hatun'dan elindeki maddi kaynaklarla yanına gelmesini istemiştir Ancak Terken Hatun İsfahan'dan yola çıktıysa da*

yolda hastalanarak Şevval 487'de (Ekim-Kasım 1094) ölmüştür. Böylece Terken Hatun'un tarafındaki kuvvetlerin bir kısmı Tutuş'un tarafına bir kısmı ise Sultan Berkyaruk'un tarafına geçmiştir. Bu olay üzerine Halife el- Mustazhir Billah Bağdat'ta Tutuş adına hutbe okutmuştur. Bu sırada Mahmud 487'de (11 Kasım 1094) ölmüştür. İbnü'l Esir, 1987: 198; Özaydın, 1992: 515; Köymen, 1993:76; Sevim, 1981:117). Bunun üzerine Mahmud'un taraftarları Talihi bir anda değişen Berkyaruk'un önce gözüne mil çekip, saltanatına son vermek isteyen Mahmud'un emirleri onu hapisten çıkararak tahta oturtmuşlardır. Bu sırada Berkyaruk da 17 Sefer 488 (Şubat/Mart1095) tarihinde kardeşinden kapıldığı çiçek hastalığına yakalanmışsa da bu hastalıktan kurtulmuştur (er-Ravendi, 1999: 139; el-Azimi, 1988:29; Ebu'l Ferec, 1987: 335; Zettersteen, 1997: 557).

Hemedan'da Berkyaruk'un hastalığını duyan Tutuş, Cerbazakan'ı yağmalayarak Sefer 488'de (Şubat 1095) Rey'e gitmiştir. Olayların Berkyaruk'un lehine değişmesi üzerine İsfahan'daki Berkyaruk'un emirlerinden kendisine itaat etmelerini istemiştir. Onlardan da onun tarafına geçeceklerini dair söz almıştır. Ancak Emirler onu oyalayarak Berkyaruk'un iyileşmesi üzerine "*Aramızda kılıçtan başka bir şey yoktur*" diyerek tutukları tarafı açıkça ortaya koymuşlardır. Berkyaruk'la birlikte İsfahan'dan Rey'e doğru yola çıkmışlardır. Suriye, Irak, el-Cezire, Diyarbakır ve Azerbaycan'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek, Hemedan ve Rey'i alarak Cerazakan'da 30 bin kişilik bir orduyla Tutuş'a saldırmıştır. Tutuş, 17 Sefer 488'de (26 Şubat 1095) askerlerinin Berkyaruk tarafına geçmesi sonrası yenilmiştir. Rivayete göre Sungurca adlı Aksungur'un adamlarından biri beyinin intikamı almak için Tutuşun başını gövdesinden ayırarak 17 sefer (26 Şubat 1095) 488'de öldürülmüştür. Urfalı Mateos'a göre ise; Berkyaruk'un askerlerinden biri ilerleyip kılıcıyla onun başını kesmiştir (er-Ravendi, 1999: 140; el-Azimi, 1988: 29; Urfalı Mateos, 1987: 183; Sevim, 1997: 137; Özaydın, 1992: 515). Böylece Berkyaruk'un saltanatı sağlamlaştırmıştır. İbnü'l Esir'in yorumuna göre:

"Allah bir işin vukuunu dilerse sebeplerini de hazırlar. Daha dün amcası Tutuş karşısında mağlup olup az sayıdaki adamlarıyla İsfahan'a giden Berkyaruk'u kimse takip etmemişti. Şayet yirmi süvari onu takip etmiş olsaydı onu mutlaka yakalayacaklardı. Çünkü İsfahan kapısında birkaç gün beklemişti. Daha sonra İsfahan'a girince emirler onun gözlerine mil çekmek istediler. Tam bu sırada İsfahan'a girişinin ikinci günü kardeşi Mahmut'tan bulaşan hastalıklardan (çiçek ve daha sonra menenjitten) kurtulmuştur. Amcası karşısında mağlup olup İsfahan'dan ayrılıncaya kadar dört ay geçmiş geçtiği halde amcası Tutuş hiçbir faaliyette bulunmadı. Şayet Berkyaruk ve kardeşi Mahmut hasta iken onun üzerine (İsfahan'a) yürümüş olsaydı hiç şüphesiz ülkeye hâkim olurdu"

diyerek bunun Allah'ın bir takdiri olduğunu ifade etmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 207-208; Sevim, 1981: 117).

Arslan Argun İsyanı

Berkıyaruk'a karşı 480/ 1095 yılında diğer amcası Arslan Argun (Sümer, 1991: 399; İbnü'l Esir, 1987: 219).³ Horasan'da isyan etmiştir. Arslan Argun Melikşah döneminde Horasan'da yedi bin dinarlık iktâ sahibi bir komutandır. Sultan Melikşah'ın öldüğü sırada Kasım 1092'de Bağdat'ta yanında bulunuyordu. Arslan Argun devletin içinde bulunduğu saltanat mücadelesinden faydalanarak Bağdat'tan çıkıp yedi bin askerle Hemedan'a gitmiştir. Büyük Selçuklu'da yaşanan saltanat kavgaları onun da iştahını kabartmıştır. Belh, Tirmiz, Nişapur ve Horasan'ı ele geçirmiştir. Bununla da yetinmeyip Berkıyaruk ve veziri Meyyedülmülk'e bir mektup göndererek "*Ben dedem Melik (Çağrı Bey) Davud'un memleketine malik oldum. Ben sana ve başkasına tabi değilim. Elimde olan memleketten başkasını istemiyorum ve senin ülkeneye taarruzum yoktur, bilmiş olasin görüşün ne ise öyle kılasın*" demiştir (İbnü'l Esir, 1987: 218). Aynı zamanda Berkıyaruk'un sultanlığını kabul ederek, yıllık vergi vereceğini de bildirmiştir. Sultan Berkıyaruk, Nişapur hariç Horasan'ı dedesi Çağrı Bey hakimiyetindeki hali ile kendine verilmesini isteyen Arslan Argun'a bu sırada amcası Tutuş ve kardeşi Mahmud'un isyanı ile uğraştığından dolayı bir tepki gösterememiştir (İbnü'l Esir, 1987:217-218; Köymen, 1993: 78). Berkıyaruk'un bu dönemde veziri Nizamülmülk'ün oğlu Müeyyedülmülk'ün etkisiyle bir harekette bulunmazken, daha sonraki veziri Fahrülmülk'ün etkisiyle, doğuda isyan eden amcası Arslan Argun üzerine diğer amcası Börıpars'ı, Emir Mesud Emir Altuntaş ve bir miktar askerle birlikte göndermiştir. Arslan Argun yeri kaynaklarda belirtilmeyen bir yerde Börıpars tarafından mağlup edilmiş ve bunun üzerine Belh'e çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak Emir Altuntaş'ın kıskançlık nedeniyle Emir Mesud ve oğlunu öldürmesi üzerine Börıpars güç kaybetmiştir (Sümer, 1991: 399). Emir Mesud'un nüfuz sahibi olduğu Türkmenler Arslan Argun tarafına geçtiler. Böylece Arslan Argun 488 (1095) yılında Türkmenlerin yardımı ve yeni bir orduyla Merv'i kuşatarak zorla almıştır. Bu sırada Herat'ta bulunan Börıpars harekete geçmiş ve Argun ile savaştıysa da esir düşmüştür. Tirmiz'de hapsedildikten sonra da Arslan Argun tarafından boğularak öldürülmüştür. Daha sonra Aralık 1096/ Ocak 1097'de Arslan Argun Mervü'-Şahan, Serahs, Kühhendiz-i Nişapur, Şehristan gibi Horasan şehirlerinin surlarını tahrip etmiştir (Ahmed b. Mahmud, 1977: 35-36; Köymen, 1993: 77;).

Sultan Berkıyaruk, Arslan Argun üzerine gönderdiği amcası Börıpars'ın öldürülmesinden sonra bu kez kardeşi Melik Sencer'i Arslan Argun üzerine

³Alparslan'ın oğlu Arslan Argun Melikşah zamanında Horasan bölgesinde (Gürgenç, Save dolaylarında) yedi bin dinarlık iktâ sahibidir.

göndermiştir. Emir Kamac'ı (Kumac) Sencer'e Atabey Ebu'l Feth Ali Bin el-Hüseyin et Tuğraî'yi vezir tayin etmiştir. Ancak Sencer Damgan'a geldiğinde askerlerine kötü davranan, onları sık sık cezalandıran Arslan Argun'un bir kölesi tarafından abdest alırken öldürüldüğünü öğrenmiştir (İbnü'l İbri, 1890: 341; Ahmed b. Mahmud, 1977: 36; Göksu, 2019: 188). Başka bir rivayete göre ise: huzuruna çağırdığı askerine geç kaldığı için bağırırken, askeri tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine askere niçin öldürüldüğü sorulunca "Halkı onun zulmünden kurtarmak için" cevabını vermiştir. Böylece 26 yaşında 17 Safer 490 (3 Şubat 1097) tarihinde öldürülmüştür. Arslan Argun'un yerine yedi yaşındaki oğlunu geçiren taraftarları Sultan Berkyaruk'tan aman diledikleri için Berkyaruk Rey ve Hemedan bölgesini Arslan Argun'un oğullarına ikta olarak vermiştir. Nişabur kan dökmeden ele geçiren, Arslan Argun meselesini halleden Sultan Berkyaruk, Horasan'ı itaat altına alan Sencer'e merkezi Merv olmak üzere Horasan Melikliğini vermiştir. Kıpçak aslından gelen Koçkar oğlu Ekinci'yi Harezme, Kürboğa'yı da Mısır'a vali tayin etmiştir. Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda siyasi birlik yeniden sağlanmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 221; Sümer, 1991: 399-400; Bayındır, 2017B: 116).

Berkyaruk Muhammed Tapar Mücadeleleri

Muhammed Tapar, Sultan Melikşah'ın Seferiyye Hatun adlı cariyesinden 18 Şaban 474 (21 Ocak 1082) tarihinde doğan oğludur. Sultan Melikşah'ın çocuklarından Muhammed Tapar, Sencer'in öz, Berkyaruk'un ise üvey kardeşidir⁴ (Houstma, 1997: 481; Bayındır, 2020: 273). Sultan Berkyaruk saltanatının ilk yıllarında desteğini aldığı kardeşi Muhammed Tapar'la arasında dört yıl boyunca süren, kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Bu mücadelelerin sadece birincisini kazanan Muhammed Tapar diğer dördünü kaybetmiştir (Göksu, 2019: 193).

Birinci Mücadele (493/1000)

Terken Hatun oğlu Mahmud'u başa geçirmeye çalıştığı yıllarda Bağdat'ta bulunan on bir yaşında olduğu bilinen Muhammed Tapar gizlice İsfahan'da olan Berkyaruk'a yardıma gitmiştir. Bunun üzerine 1093 yılında Berkyaruk Haçlılarla mücadele ettiği sırada ona Gence ve çevresini ikta olarak vermiştir. Berkyaruk Tapar'a "Melik" unvanını ve atabeg olarak ta Emir Kutluğtekin'i vererek Gence'ye göndermiştir. Ancak daha sonra güçlenmeye başlayan Melik

⁴ Melikşah'ın diğer çocukları şunlardır: Davud (öl.474/1082), Ahmed (öl. 481/1088), Sencer (doğ.477/1084), Tuğrul, Emir Mutar, Gevher, Mahmelek, Seyyide'dir. Birinci elden kaynaklarda küçük yaşta ölen adları bilinmeyen iki çocuğunun da olduğu yazar. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kafesoğlu, Melikşah, 200.

Muhammed Tapar çevresinin tahriklerine kapılarak, kendisine engel olarak gördüğü Atabek Emir Kutluğtekin'i öldürerek ona bağlı Arran eyaletini ele geçirmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 221; Köymen, 1993: 78-79; Özaydın, 1990:11). Bu sırada amcası Tutuş'un isyanını bastıran Berkıaruk annesi Zübeyde Hatun'u yanına getirmeye çalışırken veziri Müeyyedülmülk ve emirler annesini terk etmesi söylenir. O da *"Hükümdarlığı onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum"* diyerek Müeyyedülmülk'ü vezirlikten azletmiştir. Yerine 488/1095'te Mecdülmülk'ü getirmiştir (el-Bundari, 1999: 88; Ahmed b. Mahmud, 1977: 38; Özaydın, 1990:12). Bunun üzerine Müeyyedülmülk Muhammed Tapar'ın hizmetine girerek onu Berkıaruk'a karşı isyana teşvik etmiştir. Muhammed Tapar'a: *"Hükümdarlığa ve devlete istekli olma zamanıdır. Çünkü kardeşin belki şarap içmekle meşgul, ülke kendi haline bırakılmış ve hükümdarlık işleri bozulmuştur"* diyerek tahrik etti. Bunun üzerine Muhammed Tapar kardeşi Berkıaruk'la savaşmak üzere Arran'dan yola çıkmıştır. Melik Muhammed, Berkıaruk adına okunan hutbeye son vermiş, bundan sonra kendisinin Sultan olduğunu Müeyyedülmülk'ü de kendisine vezir tayin ettiğini söylemiştir (Ahmed b. Mahmud, 1977: 38). Sultan Berkıaruk Muhammed'in onu izlediğini öğrenince savaşmaktan çekinmiş Rey'den İsfahan'a gitmiştir. Fakat şehir halkı ona kapılarını açmayınca Huzuristan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Melik Muhammed, 2 Zilkade 492 (20 Eylül 1099) tarihinde Rey'e geldiğinde burada bulunan Berkıaruk'un annesi Zübeyde Hatun'u hapsedirmiştir. Güvendiği adamları Melik Muhammed'e onu öldürmesi için tavsiyede bulunsa da Müeyyedülmülk Tapar'a: *"Askerler onun oğlunu seviyorlar onlar Zübeyde Hatun'u sevmedikleri için ondan ayrılıyorlar. Sen ne zaman onu öldürürsen asker derhal Berkıaruk'un tarafına geçer. Sen bu askere güvenme"* demiştir. Ancak Müeyyedülmülk çok zaman geçmemiş olmasına rağmen Zübeyde Hatun'u hapsedildiği kaleden çıkararak boğdurmıştır. Buna da Muhammed Tapar'dan tepki gelmemiştir. Ancak daha sonra Müeyyedülmülk Berkıaruk'a esir düşünce annesinin öcünü almış ve onu öldürmüştür. Mehmet Altay Köymen bu hadisenin Selçuklular tarihinde ilk defa geçen orijinal bir hadise olduğunu söyler (Köymen, 1993: 81; İbnü'l Esir, 1987: 238; el-Bundarî, 1999: 88; el-Hüseynî, 1999: 53; Zettersteen,1997: 557). Bu sırada Berkıaruk'a isyan eden amcası Tutuş'un yanında olduğu için arası bozuk olan Türk asıllı Gulâm emirlerinden Sadüddeve Gevherayın, Musul Emir'i Kürboğa, el-Cezire Emiri Çökürmüş, Kinkever Emiri Sürhab b. Bedr ve diğer bazı emirler ile anlaşıp Sultan Muhammed'in yanına gitmişlerdir. Muhammed Tapar, Gevherayın'ı Bağdat'a göndererek halifeden adına hutbe okutulmasını istemiştir. Halife Mustazir de bu teklifi kabul etmiş, 10 Zilhicce 492 (4 Kasım 1099) cuma günü Sultan olarak adına hutbe okutup *"Gıyasü'd-Dünyave'd-Din"* lakabını vermiştir. Sultan Berkıaruk Huzuristan'dan Vâsıt'a giderken kendisine Hile Emri Sadaka b. Mezyed de katılmıştır. Berkıaruk Vâsıt şehrindeyken İsfahan Şahnesi, onu öldürmek istemiş, fakat başarılı olamamıştır. Böylece Sultan olarak Berkıaruk 17 Sefer 493 (20 Ocak 1100) pazar günü Bağdat'a girmiştir (Özaydın, 1990: 17;

Sevim ve Merçil, 1995: 159). İki gün önce burada adına hutbe okunmuştur. Müeyyedülmülk ile Sultan Tapar'a haber gönderip onları kendi yanına çağıran Sadüddeve Gevherayin'in yanına Sultan Tapar Kürboğa ile Çökürmüş'ü göndermiştir. Ancak Çökürmüş beldesinin karışıklığını sebep göstererek geri dönmek üzere izin istemiştir. Gevherayin de ona izin vermiştir. Bu olanlar üzerine, Gevherayin'in yanında kalan emirler Berkyaruk'a; "Bizim yanımıza gel aramızda seninle savaşacak kimse yok" dediler. Bu Kürboğa'nın fikriydi ve Gevherayin'e "Biz Muhammed ile Müeyyedülmülk'ten hiç fayda görmedik" deyince Sultan Berkyaruk onların yanına giderek beraber Bağdat'a dönmüşlerdir (İbnü'l Esir, 1987: 242-243; Köymen, 1993: 81; Özaydın, 1990: 17).

Kendisine Ebü'l-Mehsin, Abdülcelil Dihistanî'yi vezir yapan Berkyaruk, daha sonra Şehrizar'a gitmiştir. Yanına Türkmen ve diğer kavimlerden birçok kişiyi alarak kardeşi Tapar üzerine yürümüştür. 4 Recep 493 (15 Mayıs 1100) tarihinde iki kardeş arasında Hemedan yolunda Sefidrud (Aknehir)'da ilk savaş meydana gelmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 242. Bayındır, 2020: 276) Muhammed Tapar'ın yanında yaklaşık 20 bin kişi vardır. Muhammed Tapar ve Emir Sermez merkezde, Emir-ahur ve oğlu Ayaz sağ tarafta, Müeyyedülmülk ile Nizamülmülk'e bağlı kişiler ise sol tarafta yer almışlardır. Sultan Berkyaruk'un yanında ise merkezde kendisi ve veziri Ebu'l-Mehasin, sağında Gevherayin, İzzüddeve b. Sadaka b. Mezyed ve Sürhap b. Bedr, sol tarafında ise Kürboğa ile diğer emirler vardır. Sultan Berkyaruk'un askerleri Muhammed Tapar'ın çadırına kadar girmişlerdir. Bu sırada Emir-Ahur, İnanç Yabgu'nun saldırması sonunda, Berkyaruk'un ordusu bozguna uğratılmıştır. Gevherayin'in atından düşerek Horasanlı bir asker tarafından öldürülmesiyle ordusu tamamen dağılan Berkyaruk'un veziri Ebu'l-Mehasin de esir alınmıştır. Ancak Müeyyedülmülk onu iyi karşılamış ve Bağdat amidliğine tayin etmiştir. Hatta onu halifeye göndererek Muhammed Tapar adına hutbenin okumasını söylemesini istemiştir. Ebu'l-Mehasin'in Bağdat'ta halifeye bunu söylemesi üzerine 14 Recep 493 (25 Mayıs 1100) tarihinde cuma günü sultan olarak Tapar adına hutbe okunmuştur (İbnü'l Esir, 1987: 243-244; Ahmed b. Mahmud, 1977: 38-39; Zettersteen, 1997: 557; Özaydın, 1990: 19).

İkinci Mücadele (494/1101)

Muhammed Tapar ile mücadelesi sonrası yenilen Sultan Berkyaruk yanında kalan az bir kuvvetle Utumah'a (bir kale) giderek taraftarlarını bir araya toplamayı amaçlamıştır. Daha sonra İsfarayin'e giden Berkyaruk arasının bozuk olduğu Melik Sencer'le Nuşecan'da savaşmıştır (el-Hüseynî, 1999:61; İbnü'l Esir, 1987: 245; Özaydın, 1990: 21). Bu olaylar üzerine kendisini toparlayan Sultan Berkyaruk, Tapar'dan önce İsfahan'a gitmiştir (Köymen, 1993:83). Sultan Tapar ise kendi taraftarlarının Berkyaruk'un tarafına geçmelerinden endişe ettiği için onun üzerine hemen yürümüştür. İki kardeş arasında ikinci mücadele 3 Cemaziyülahir 494 (5 Nisan 1101) tarihinde gerçekleşmiştir. Sultan Berkyaruk

İsfahan'dan Huzistan'a oradan da Mükrem'e geçmiş ve burada iki ay kalmıştır. Daha sonra Emir Ayaz beş bin askerleriyle Sultan Berkıyaruk tarafına geçmiştir. Sultan Berkıyaruk'un ordusu bu mücadelede 50 bin iken, Sultan Tapar'ın ordusu sadece 15 bindir. Bütün gün süren savaşın sonunda Tapar'ın askerleri aman dileyerek, Sultan Berkıyaruk tarafına geçmişlerdir. Böylece Muhammed Tapar'ın ordusu bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Veziri Müeyyedülmülk ise esir olarak Sultan'ın huzuruna çıkarılmıştır. Müeyyedülmülk Sultan Berkıyaruk'a 10 bin dinar vermeyi vaat etmiş olmasına rağmen, Sultan Berkıyaruk onu huzurunda azarlayarak kendi eliyle öldürmüştür (İbnü'l Esir, 1987: 250-251; el-Bundarı, 1999: 89; el-Hüseynî, 1999: 53; Reşidüddin, 1999: 64; Özeydın, 1990: 22)⁵.

Üçüncü Mücadele (495/ 1101)

Sultan Berkıyaruk karşısındaki bu yenilgiden sonra Cürcan'a kaçan Muhammed Tapar, öz kardeşi Sencer ile buluşmak üzere Horasan'a gitmiştir. Burada Sencer'le ittifak kuran Tapar Damgan'a beraber gitmiştir. Daha sonra Rey'e giden iki kardeş halk içinde itibarlarını artırmıştır. Sultan Berkıyaruk'ta bu sırada Rey'e hareket etmiştir. Sultan Berkıyaruk ordusunu büyütmesine rağmen Tapar'ı takip etmemiştir. Aynı zamanda Hile Arap Emiri Sadaka'nın babasının yanına dönmesi, yine Emir Ayaz'ın Ramazan ayını Hemedan'da geçirme isteği sonrası Berkıyaruk'un ordusu bozulmaya başlamıştır. Bu çözülmeyi haber alan Tapar Sencer ile Hemedan ve bazı şehirleri ele geçirerek Hulvan'a gelmişlerdir. Berkıyaruk'ta 17 Zilkade 494 (13 Eylül 1101) günü Bağdat'a girmiştir. Halife Muztahzir'in "*kim daha önce gelirse hutbeyi onun adına okuturum*" şeklinde pasif bir politika izlemesi üzerine kendi adına hutbe okutmuştur. Ancak mali açıdan sıkıntıda olan Berkıyaruk yardım istemiştir. Halife Sultan Berkıyaruk'a gönülsüzce de olsa 50 bin dinar yardımda bulunmuştur (İbnü'l Esir, 1987: 253-254; Köymen, 1993: 87). Ayrıca veziri Ebu'l Mehasin ed-Dihistanî aracılığıyla Emir Sadaka b. Mezyed'den devlet hazinesinde kalan 100 bin dinar ile geçmişteki borçlarını derhal ödemesini istemiştir. Buna sinirlenen Sadaka b. Mezyed Bağdat'ta Berkıyaruk adına okunan hutbeyi Muhammed Tapar adına okutmaya başlamıştır. Bu arada Artuklu oğlu İlgazi'nin de Muhammed Tapar'ın katılmasıyla ordusu 10 bine ulaşmıştır. Her iki kardeş, üvey kardeşleri Sultan Berkıyaruk'u tahttan indirmek için Bağdat'a doğru yola çıkmışlardır. Fakat Bağdat'a ulaştıklarında Sultan Berkıyaruk'un çok ağır hasta olduğu haberini almışlardır. Bu sırada askerleri kefenini ve defin yerini hazırlarken, Berkıyaruk'un sağlığının iyiye gitmesi askerlerinin moralini düzeltmiştir (İbn Kesir, 1995: 160;

⁵Müeyyedülmülk'ün divandan kovulduğundan beri Berkıyaruk'a kaşı olan her isyanda, özellikle taht mücadelelerinde yer almıştır. Ancak Müeyyedülmülk'ün esir edildiği bu savaş yapılan savaşların en büyüğü ve şiddetlisi olarak kaynaklarda yer almıştır.

Özaydın, 1990: 25). Ancak askerlerin yol boyunca yağma ve talanları bulunması hoş karşılanmamıştır. Bu sırada Tapar kuvvetlerinin Sultan Berkyaruk tarafına “*Ya Batınîye!*” diye bağırarak saldırıları devam etmiştir. Tapar ve Sencer 27 Zilhicce 494 (23 Ekim 1101) tarihinde Bağdat’a ulaşmışlardır. Berkyaruk ve askerlerinden şikayetçi olan Halife, memnuniyet ifadesi olarak Tapar adına hutbe okutarak Hükümet Konağı’nda misafir etmiştir. Sencer’e de taç bilezik takıp kılıç kuşatmıştır (İbnü’l Esir, 1987:255; Özaydın, 1990: 26-27). Sultan Muhammed Tapar 17 Muharrem 494 (11 Kasım 1101) tarihine kadar Bağdat’ta kalmıştır. Daha sonra Tapar Hemedan’a Sencer ise Horasan’a gitmiştir. Bu olanlar üzerine Sultan Berkyaruk Vasıt’ta Halife’nin arazisine saldırarak ona hakaretlerde bulunmuştur. Halife Sultan Muhammed Tapar’a onu şikâyet etmiştir. Sultan Tapar onunla savaşağını söylemişse de Halife’ye bunu kendisinin yapacağını belirterek askeri ile Rüzrâver’e gitmiştir. Sultan Tapar, Sultan Berkyaruk’u takip ederek Muharrem 495 (29 Kasım 1101)’de Nihavend yakınlarında onunla üçüncü kez karşı karşıya gelmiştir. İki ordu arasında Dicle nehri sınır olmuş ve askerler birbirleriyle çarpışmaya başlamışlardır. Bu çarpışmada Sultan Muhammed’in askeri genelde “*Ey Batıniler!*” diyerek Sultan Berkyaruk’un askerlerine küfür etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Tapar Bağdat’a giderek Halife Mustazhır Billah’tan adına hutbe okutması istemiştir. Berkyaruk’un adamlarının ahlak ve davranışlarına kızan halife onun adına hutbe okunmasına izin vermiştir. Böylece Muhammed adına hutbe okunmuştur (İbnü’l Esir, 1987: 254-255, 271; Köymen, 1993: 39; Zettersteen, 1997: 558).

Sultan Berkyaruk Vasıt’a geldiği zaman çok hasta olmasına rağmen burada iyileşmiştir. Bu arada Berkyaruk ve adamları şehrin batı yakasından doğu yakasına geçmek istemişlerdir. Ancak geminin olmayışı, mevsimin kış oluşu ve suların donması yüzünden bunu gerçekleştirememişlerdir. Kadı Ebul Ali el-Fakî’nin arabuluculuğu ile Vâsıtlı gençler sayesinde Berkyaruk’un askerlerine ait hayvanlar (at, katır ve deve) doğu yakasına geçirilmiştir. Aynı zamanda Vâsıtlı askerler de Sultan Berkyaruk’a itaat etmişlerdir. Bu arada Sultan Berkyaruk kardeşi Sultan Tapar ile Rüzrâver’de karşılaşmışlardır. Sayıca birbirine eşit olan iki ordu arasında çarpışma olmamıştır. Sultan Tapar’ın askerleri Sultan Berkyaruk’un veziri el-Eraz ve Emir Ayaz ile görüşüp halkın savaşıardan bıktığını ve kötü durumda olmalarından dolayı barış yapılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine iki kardeş barış kararı alarak 4 Rebiülevvel 495 (27 Aralık 1101) tarihinde anlaşma yapmışlardır. Yapılan anlaşmaya göre;

- Berkyaruk “Sultan”, Muhammed Tapar ise “Melik” unvanına sahip olacak,
- Muhammed için günde üç nevbet çalınacak,
- Gence ve ona bağlı yerler ile Diyarbakır, El Cezire ve Musul, Muhammed Tapar’a ait olacak,

- Muhammed Tapar bir yere sahip olmada zorlukla karşılaşır ise Sultan Berkyaruk askeri askerleri ona yardım edecek,
- Horasan dışında kalan yerler Sultan Berkyaruk'a ait olacak,
- Muhammed Tapar Sultan Berkyaruk'a yılda 1.300.000 altın vergi ödeyecektir (İbnü'l Esir, 1987: 271; Sevim ve Merçil, 1995; 166-167).

Bu anlaşmaya her iki kardeş de sadık kalmaya söz vermişlerdir. Böylece 27 Aralık 1101 tarihinde savaş düzeni bozulmuştur. Sultan Berkyaruk Save'ye gitmek üzere Merc-i Karatekin'e (Karatekin Çayırı), Melik Muhammed de Esterâbâd'a hareket etmiştir. Fakat bu barış anlaşması uzun ömürlü olamamıştır. Tapar emirlerinin tahrikiyle beş nevbet çaldırarak tekrar barışı bozmuştur (İbnü'l Esir, 1987: 271; Anonim Selçukname, 1952: 13; Özaydın, 1990: 28).

Dördüncü Mücadele (495/1102)

Muhammed Tapar Rüzraver'den Esterabad'a, oradan Kazvin'e gitmiştir. Barış için uğraşan emirlerin kendisine ihanet ettiklerini söyleyerek onları suçlamıştır. Kazvin reisi Sultan'dan onlar için şefaah dilemiş ise de Sultan'ın emrine uyararak bir şölen hazırlayıp yakın adamlarına giysilerin altında silah saklamalarını söylemiştir. Sultan Tapar ziyafete Emir Aytekin ve Besmel ile birlikte gelmiştir. Bu şölende Besmel öldürülmüş, Emir Aytekin'in ise gözlerine mil çekilmiştir. Bu sırada Sultan Berkyaruk'un emirlerinden Yınal b. Anuştekin onun yanından ayrılarak Tapar tarafına geçmiş ve Bâtınilerle mücadeleye başlamıştır (İbnü'l Esir, 1987: 272; Bayındır, 2020: 285). Bunun üzerine Rey'de kaldığı sekiz gün boyunca kendi adına beş nevbet çaldırarak tekrar sultanlığını ilan etmiştir. Çok geçmeden Rey'de bulunan askerler de ona katılmıştır. Rey yakınında iki kardeş Cemaziyelevvel 495 (Şubat-Mart 1102) tarihinde dördüncü defa savaşmışlardır. Ancak bu mücadelede Sultan Tapar'ın ordusu dağılmış hazinesi yağmalanmıştır. Hiç kimsenin ölmediği bu savaşta sonra bir grup askeri Taberistan'a kaçarken bir kısmı da Kazvin'e doğru gitmiştir. Kendisi de az kalan askeriyle birlikte sancağını kendisi taşıyarak, İsfahan'a gitmek zorunda kalmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 272; Anonim Selçukname, 1952: 13; Özaydın, 1990: 29). Sultan Tapar İsfahan'a girmiş ve şehrin savunmasını arttırmıştır. Sultan Berkyaruk kardeşinin İsfahan'da olduğunu duyunca onun üzerine harekete geçmiştir. Cemaziyelevvel 495 (Şubat-Mart 1102) tarihinde İsfahan'a 15 bin atlı toplam 100 bin kişiden oluşan bir ordu ile gelerek, şehri kuşatmıştır. Sultan Tapar şehrin savunması ile yakından ilgilenmesine rağmen şehirde yiyecek tükenmiştir. Öyle ki halk açlıktan ölmek ölmek için atları, develeri ve öteki hayvanları dahi yemeye başlamıştır. Aynı zamanda para kıtlığının da baş gösterdiği ortamda Sultan Tapar zenginlerden borç para, şehir halkından da ağır vergiler toplamıştır. Fiyatların sürekli artışı 10 Zilhicce 495 (25 Eylül 1102) tarihine sekiz ay kadar devam etmiştir. Sultan Berkyaruk'a karşı gücünün yetersizliğine inanan

Muhammed Tapar gizlice 11 Zilhicce 495 (26 Eylül 1102)'de geri İsfahan'a dönmüştür. Sultan Berkyaruk kardeşi Tapar üzerine Emir Ayaz ve askerini yollamıştır. Askerler çok geçmeden Muhammed Tapar'ı yakalamışlardır. Muhammed Tapar Emir Ayaz'a "*Senin bana bazı yükümlülük ve yeminlerin var. Üstelik bana kötülük yapmanı gerektirecek bir iş de yapmadım*" demesi üzerine Ayazda onu yakalamaktan vazgeçmiştir. Muhammed Tapar'ın sancağını çetirini alarak Berkyaruk'un yanına dönmüştür. Berkyaruk Ayaz'ın yanına gittiğinde Muhammed Tapar'ın bayraklarının ters çevrilmiş olduğunu görmüş ve bunu hoş karşılamamıştır. Ona "Eğer o kötülük yapmışsa bile ona karşı böyle muamele yapmak gerekmez" demiştir. Bu durum Muhammed Tapar'a anlatılınca mutlu olmuştur. Ancak bir rivayete göre ise Sultan Berkyaruk ve askerleri ona yetişemeyip geri dönmüşlerdir (İbnü'l Esir, 1987: 273; Bayındır, 2020: 286). Sultan Berkyaruk kardeşinin İsfahan'dan ayrılmasına rağmen burayı kuşatmaya devam etmiştir. Fakat şehrin etrafında toplanan yağmacılar şehir halkını huzursuz ettikleri için şehir halkı onlara karşı hücumlara başlamıştır. Sultan Berkyaruk'a adamları buradan ayrılmanın yararlı olacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk İsfahan'dan 18 Zilhicce 495(3 Ekim 1102) günü ayrılmış "Şehristan" denilen tarihi şehre oğlu Melikşah ve bin süvariyle birlikte Türşekes Savabi'yi vekil bıraktıktan sonra Hemedana gitmiştir. Vezir Ebu'l-Mehasin 495 (1102) rivayete göre; Sultan Berkyaruk'un yanında (İsfahan kuşatmasından sonra) Bâtinî olan bir genç efendisi Ebu Said Haddad'ın öcünü almak için çadırından çıkarken yaralayarak öldürmüştür Böylece yerine vezir Mansur el-Meybuzî olmuştur. Bu dönemde Rey şehrinde hutbe Sultan Berkyaruk adına okunuyordu (İbnü'l Esir, 1987: 273; Sevim ve Merçil, 1995: 168). Melik Tapar İsfahan'dan ayrılırken yanına Yınal b. Anuştekin'i de almıştır. Emir Yınal, Tapar'a onun adına hutbe okutmayı istediğini söylemiştir. Muhammed Tapar'ın bu isteği kabul etmesiyle Yınal kardeşi Ali birlikte Safer 495 (Kasım Aralık 1102) tarihinde Rey'e gitmiştir. Sultan Berkyaruk'un gücünün az olmasından dolayı Rey'de Yınal, Muhammed Tapar adına hutbe okutmuştur. Fakat halka zalimce davrandığı halktan 200 bin altın aldığı için Yınal burada ancak 495 /1102 yılının sonuna kadar kalabilmiştir. Sultan Berkyaruk'un emir'i Porsukoğlu Porsuk, emir Yınal üzerine yürümüştür. Rey kapısında Yınal ve kardeşi Ali mağlup olmuşlardır. Böylece Rey yeniden Sultan Berkyaruk'un eline geçmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 274; Köymen, 1993: 91).

Sultan Berkyaruk İsfahan'dan Hemedan'a geldiği zaman Gümüştekin Kayseri'yi Bağdat'a Şahane olarak atamıştır. Sultan olarak Bağdat'ta hutbe Berkyaruk adına okunmaya başlanmıştır. Gümüştekin adamlarından birini Seyfüddevle Sadaka'ya göndererek Sultan Berkyaruk'a itaat etmesini istemiştir. Fakat Sadaka bunu kabul etmeyince Bağdat'ta Sultan Berkyaruk'a cephe alınmış, onun adına hutbe okunması da durdurulmuştur. Gümüştekin 12 Rebiulahir 496 (23 Ocak 1103) Bağdat'tan ayrıldığı zaman burada hutbe tekrar Muhammed Tapar adına okunmaya başlamıştır. Gümüştekin Vasita'ta Berkyaruk adına hutbe

okuttuysa da İlgazi ve sadakanın baskısı ile Vâsıt'tan da ayrılmak zorunda kalmıştır (İbnü'l Esir, 1987: 288-289 Sevim ve Merçil, 1995: 170).

Beşinci Mücadele (496/1103)

Azerbaycan'a hâkim olan Melik Mevdud b. İsmail eniştesi Muhammed Tapar'ı yanına davet etmiştir. Babası İsmail b. Yakutî'nin intikamını Sultan Berkıyaruk'tan almak için Muhammed Tapar'la iş birliği yapmak istemiştir. Ancak Tapar onun yanına vardığında kendisi 22 yaşında olan Mevdud Ocak 1103'te aniden ölmüştür. Melik Mevdud'un askerlerini de yanına alan Muhammed Tapar ve Sultan Berkıyaruk arasında Azerbaycan'daki Hoy şehri önünde 8 Cemaziyelahir 496 (10 Mart 1103) tarihinde beşinci defa savaş olmuştur. Berkıyaruk'un emirlerinden Ayaz'ın 500 atlı askeriyle Muhammed Tapar'ın yorgun askerlerine saldırması bu savaşın kaderini değiştirmiştir. Muhammed Tapar askerleri kaçarken, kendisi önce Erciş'e sonra Ahlat'a yönelmiştir. Sultan Berkıyaruk ise önce Tebriz ve Meraga'ya sonra da Zencan'a gitmiştir (İbnü'l Esir, 1987: 293; Ahmed b. Mahmud, 1977: 39; Köymen, 1993: 92).

Sultan Melikşah'ın oğulları arasında uzun süren taht kavgaları halka kötü günler geçirmiştir. Yerleşim yerleri tahrip olmuş ve sonuçta Büyük Selçuklu Devleti bir buhran içine itilmiştir. Sultan'ın nüfuz kayıpları emirlerin şımarmasına sebep olmuş ve devamlı taraf değiştirmeleri mücadeleleri körüklemiştir. İki kardeş arasında gerçekleşen son savaştan sonra Rey, el -Cibal, Taberistan, Huzistan, Diyarbekir, el-Cezire ve Harameyn-i Şerif'e (Mekke ve Medine) kadar olan bölgede Sultan Berkıyaruk adına, Azerbaycan Arran, İsfahan ve Tekrit hariç Irak'ın her yerinde ise hutbe Sultan Muhammed Tapar adına, Batiha'nın bir kısmında Sultan Berkıyaruk adına, bir kısmında ise Sultan Muhammed adına okunmaya başlamıştır. Bu sırada Basra'da her ikisi adına, Cürcan sınırından Maveraünnehr'e kadar olan Horasan'ın her tarafında Sultan Sencer ve Sultan Muhammed adına hutbeler okunmuştur (Ahmed b. Mahmud, 1977: 40; Anonim Selçukname, 1952: 14; Sevim ve Merçil, 1995: 171).

Devletin bu şekilde parçalanması ve merkezi otorite boşluğunun devlete zarar verdiğini fark eden Sultan Berkıyaruk, Ani kalesine sığınan kardeşi Muhammed Tapar'a Ebu'l Muzaffer Cürcani ile Ahmet Hemedâni'yi elçi olarak göndermiş ve barış yapılmasını istemiştir (İbnü'l Esir, 1987: 300; İbn-Kesir, 1995: 315; Köymen, 1993: 92)

Meraga'da bulunan Sultan Muhammed Tapar ile görüşen iki elçi devletin durumunun kötüye giderek zayıfladığı, İslam düşmanlarının her tarafa göz diktiğini anlatarak, barış teklifinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine barış yapmayı kabul eden Sultan Tapar elçiler göndererek barış şartlarını öğrenmiştir (Ahmed

b. Mahmud, 1977: 40; Gönen, 2001: 82). İki taraf arasında Rebiülahir 497 (Ocak 1104) tarihinde bir antlaşma yapılmıştır.

Bu anlaşmaya göre:

-Sultan Muhammed adına nevbet çalınmasına Sultan Berkyaruk karışmayacak ve kardeşine ait şehirlerde okunan hutbelerde Berkyaruk'un adı zikredilmeyecekti,

- İki taraf arasındaki yazışmalar vezirler aracılığıyla olacaktır asker istediği tarafa geçebilecek bunu kimse buna kimse müdahale edemeyecekti,

Sefidrûd, sınır olmak üzere, Azerbaycan, Diyarbekir, El-Cezire, Musul Suriye'ye kadar olan bölgeler Muhammed Tapar'a, Irak topraklarında Seyfüddevle Sadakaya ait olan yerlerde Muhammed Tapar'a ait olacaktır,

- Sultan Berkyaruk ise Cibal, Fas, İsfahan, Hemedan, Huzuristan ve Bağdat'a hâkim olacaktır,

- Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar Sultan olacaktır,

-Sencer'in hâkim olduğu Maverâünnehir ve Horasan Muhammed'e tabi olacaktır (İbnü'l Esir, 1987: 301; Turan 1998: 230-231).

Sultan Berkyaruk bu şartları kabul etmiştir. Böylece yıllardır devam eden devlet otoritesini sarsacak karışıklıklara sebep olan, halka kötü günler geçiren kavgalar sona ermiştir. İsfahan'dan adamlarını çeken Sultan Tapar burayı Sultan Berkyaruk'a teslim etmiştir. Sultan Berkyaruk kardeşinin adamlarını yanına çağırды ise de onlar fedakârlık örneği gösterip bu teklifi kabul etmemişlerdir. Sultan Berkyaruk'un elçileri Halife el-Mustahzir Billah'a barış ve şartlarını haber vermişlerdir. İlgazi, Halife'den hutbenin bundan sonra Sultan Berkyaruk adına okunmasını istemiştir. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk adına 19 Cemaziyelevvel 497 (18 Şubat 1104) perşembe günü Divan'da, bir gün sonra da camilerde ve Vâsıt'ta hutbe okunmuştur. İlgazi'nin Berkyaruk adına hutbe okutmak istenmesini yanlış anlayan Seyfüddevle Sadaka onun Muhammed Tapar'a muhalefet ettiğini sanarak Bağdat'tan uzaklaştırılması için halifeye haber göndermiştir. Bunun üzerine Türkmenlerden asker toplayan İlgazi Bağdat'a gelerek Batı yakasında konaklayan Sadaka'ya elçiler yollamıştır. Yapılan barıştan dolayı Berkyaruk'a itaat ettiğini bildirerek özür dilemiştir. Sadaka bunu kabul etmiş ve Hille'ye dönmüştür. Halife Zilkade 497 (Temmuz- Ağustos 1104 tarihinde Berkyaruk'a hil'at ile saltanat menşurunu göndermiştir (İbnü'l Esir, 1987:301; Ahmed b. Mahmud, 1977: 40; Turan, 1998: 321; Bayındır, 2020: 289).

Büyük Selçuklu Devletinde uzun süren “Fetret Devri” sonrası tekrar merkezi otoritenin yerleşip, ülkenin huzur ve sükuna kavuştuğu bir sırada basur ve vereme yakalanan Sultan Berkyaruk, hastalığı ağırlaşınca bütün emirlerini yanına çağırarak, henüz beş yaşında olan oğlu Melikşah’ı veliaht tayin etmiştir. Sultan emirlerinden bu konuda yemin aldıktan sonra oğlunu veliaht, Emir Ayazı da ona atabeg tayin etmiştir. Sultan Berkyaruk 2 Rebiülahir 498 (22 Aralık 1104)’de İsfahan’da vefat etmiştir. Sultan Berkyaruk’un ölümü üzerine Emir Ayaz, otağ, çadır, çetir, gibi sultanlık ve saltanat alametlerini Melikşah için hazırlatmıştır. Bu tarihten sonra Büyük Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girmiştir (İbnü’l Esir, 1987: 300; Sevim ve Merçil, 1995: 172; Göksu, 2019: 191).

SONUÇ

Sonuç olarak; Sultan Berkyaruk Büyük Selçuklu Devleti’nde 12 yıl 4 ay saltanat sürmüş önemli bir sultandır. Birinci elden kaynaklar Sultan Berkyaruk için; “bazen sıkıntıda bazen bolluk içinde yaşamış, her şeyini kaybedip birkaç defa ölüm ile burun buruna gelmiş, yaptığı savaşlarda sadece bir tanesinde mağlup olmuş bir sultan” diye yazar. Aynı zamanda Bağdat’ta adına okunan her hutbe sonrası ülkede fiyatların arttığı, emirlerin çoğunun çıkarları için onu öldürmek bile istediği ancak buna rağmen halkın onu sevdiği ve onun sultanlığını tercih ettiğini, asil, cömert, sabırlı, akıllı, mülayim ve ahlaklı bir hükümdar olarak anlatılır. Cezanın aşırısını sevmeyen affeden bir yapıyla Büyük Selçuklu Devleti’nde önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti’nde “Fetret Devri” olarak geçen Sultan Berkyaruk döneminde -sultanın oğulları ve kardeşlerinin aynı derecede tahta geçme hakkına sahip olmalarından dolayı- 486-498/ 1094-1105 yılları arasında yaşanan hanedan içi mücadeleler göz önüne serilmiştir. Yine Sultan Berkyaruk döneminde yaklaşık on iki yıl devam eden bu taht kavgalarının devlet teşkilatının bozulmasına sebep olduğu, vergilerin tahsil edilemediği, maaş vermek bir tarafa orduyu beslemenin bile olanaksız olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uzun süren bu savaşlar sırasında ve sonrasında, ülkede fitne ve fesadın yaygınlaşması, haksız yere kan dökülmesi, halkın mallarının yağma edilmesi, şehir ve köylerin yakılıp yıkılması gibi durumlara rastlanmıştır. Bunun yanında bu dönemde devlet içinde iç buhrandan faydalanmak isteyen emirlerin topraklarını genişletme amacı ile hareket etmeye başladıkları da görülmüştür. Bu süreçte Selçukluların parçalanmasında en temel sebeplerden biri olarak Türk komutanları arasındaki nüfuz kavgalarının durumun daha da kötüye gitmesinde etkili olduğu, yine bu mücadelelerde menfaatleri için sık sık saf değiştiren komutanlarının olduğu da tespit edilmiştir. Yaşanan bu kötü olaylarda Türkmenlerin mücadeleye nadiren katıldığı görülmüştür. Bu mücadelelere başka yabancı unsurların katıldığı görülse de temelde bu mücadeleler Selçuklu prensleriyle, onlar arasında daima saf değiştiren komutanların arasında olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Mahmud (1977). *Selçuk-name*, C.1-2, Haz: E. Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Alptekin, C. (1994). Büyük Selçuklular, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C. VII, Çağ Yayınları.
- Anonim (1952). *Anadolu Selçukluları devleti tarihi (Selçukname)*, Çev: F. N. Uzluk.
- Bayındır, A. (2017A). Selçuklularda taht mücadelelerine etki eden faktörler, *Asia Minor Studies*, 5 (10), 27-39.
- Bayındır, A. (2017B). Sultan Sencer devri (1119-1157) Selçuklu döneminde taht mücadeleleri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 115-128.
- Bayındır, A. (2019). Selçuklularda vuku bulan taht kavgaları üzerine bir değerlendirme Melikşah dönemi taht kavgaları (1072-1092), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 399-412.
- Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda saltanat mücadeleleri*, Hiperyayın.
- Gönen, Ö. (2001), *Büyük selçuklu imparatorluğunda hanedan mücadeleleri (1040-1157)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ebû'l-Ferec* (1987). *Tarih*, C. I, Çev: Ö. R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el- Aksarayî, K. M. (1943). *Müsameretü'l- ahbar ve müsâyeretü'n ahyâr*, çev: M. N. Gençosman, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Azimî Tarihi (1988). *Selçuklular dönemi ile ilgili bölümler (430-538-1038/1039-1143/1144)*, Haz: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el- Bundari (1999). *Zübdetü'n -nusra ve nuhbetü'l usra (Irak ve Horasan Selçukluları tarihi)*, Çev: K. Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Hüseynî (1999). *Ahbârü'd -devleti's Selçukiyye*, (Çev: N. Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- er- Ravendi (1999). *Râatü's-sudûr ve ayetü's-sürûr (gönüllerin rahatı ve sevinç alâmeti)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Göksu, E. (2019), *Selçuklular muhteşem çağın mütevazı çocukları*, Kronik Kitap Yayınevi.
- Houstma, M.TH. (1997). Muhammed Tapar, C. VIII., 481, *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kesîr (1995). *el-Bidaye ve'n-nihaye (büyük İslam tarihi)*, C. XII, (Çev: M. Keskin) Çağrı Yayınları.
- İbnü'l Esîr (1987). *el-Kâmil fit't-tarih*, (Çev: A. Özeydın), C.IX-X, Bahar Yayınları.
- İbnü'l-İbrî (1890). *Tarih-i muhtasarü'd- düvel*, (Neşr: A. Salhani).
- Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Melikşah devrinde büyük Selçuklu imparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997A). Melikşah, *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, 665-673, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997B). Nizamülmülk, *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, 329-333, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997C). Selçuklular, *İslam Ansiklopedisi*, C. X, 353-416, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.,
- Kafesoğlu, İ. (2010). Selçuk'un oğulları ve torunları, *Türkiyat Mecmuası*, 13 (0), 117-130.
- Köymen, M. A. (1993). *Selçuklular devri Türk tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (1995). *Alparslan ve zamanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul bey ve zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (1989). *Kirman Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özeydın, A. (1990). *Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-551/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özeydın, A. (1992). Berkıaruk, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, 514-516.
- Reşidüddin, (1999). *Camü'd-tevarih*, C. II. (Yay. A. Ateş), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sevim, A. (1981). *Suriye Selçukluları tarihi I*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları
- Sevim, A. (1997). Tutuş, *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/2, 134-137.
- Sevim, A. (1983). *Suriye ve Filistin Selçukluları tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1990). *Ünlü Selçuklu komutanları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1993). *Anadolu'nun fethi, (Selçuklular dönemi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1991). Arslan Argun, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, C. III, 399-400.
- Sevim, A ve Merçil, E. (1995) *Selçuklu devletleri tarihi- siyaset, teşkilât, kültür*, Türk Kurumu Yayınları,
- Turan, O. (1999). *Selçuklular zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları.
- Urfalı Mateos (1987). *Vekayinamesi (952-1136) ve papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*, Çev: H.D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usta, A. (17.01.2021) *Gevherâyin, Türk Divanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Gevherayin>. ET: 17.01.2021
- Yınanç, M. H. (1944). *Türkiye Selçuklu devri, Anadolu'nun fethi*, C.I, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Zettersteen, K.V. (1997). Berkyaruk, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, 556-558. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EK 1. Berkyaruk'un Bir Minyatürü

